

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ



وزرات علوم، تحقیقات و فناوری

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پژوهشکده ادبیات

گروه زبان و ادبیات عرب

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات عرب

نقد فمینیستی رمان شتاء العائلة نوشته‌ی علی بدر

استاد راهنما :

دکتر زینة عرفت پور

پژوهشگر:

زهرا ایوری

تیرماه 1400

برگه ارزیابی

سیاسی نامه

**با تقدیر و تشکر شایسته از استاد
فرهیخته و فرزانه سرکار خانم دکتر
زینۀ عرفت‌پور که با نکته‌های دلاویز و
گفته‌های بلند، صحیفه‌های سخن را
علم‌پرور نمود و همواره راهنما و
راه‌گشای نگارنده در اتمام و اکمال
پایان نامه بوده است.**

تقدیم بہ

تمامی زنان، مادران و دختران

چکیده

فمینیسم جنبشی است که در قرن نوزدهم به دنبال مبارزات زنان اروپایی برای آزادی‌های بیشتر و حقوق مدنی ایجاد شد و به تدریج گستردگی بیشتری یافت. این جنبش و تبعات آن مانند هر دگرگونی دیگری، به ادبیات نیز راه پیدا کرد. نویسندگان و شاعران در آثار خود به واسطه‌ی عناصر داستانی و خلق شخصیت‌های خاص، به طرح عقیده راجع به زنان و حقوق آن‌ها پرداختند. از این رو نقد ادبی فمینیستی نیز به وجود آمد. در این پژوهش، رمان *شتاءالعائلة* نوشته‌ی علی بدر با روش توصیفی-تحلیلی و بر اساس مؤلفه‌های مربوط به حقوق زنان و مشکلات آن‌ها در جامعه‌ی مرد سالار بررسی شده و به این نتیجه رسیدیم که در این رمان نویسنده به طور غیر مستقیم به طرح مسائل زنان و ویژگی‌های شخصیتی زنان و مردان و تقابل آن‌ها با یکدیگر پرداخته و از طریق توصیف کنش و گفت و گو نشان داده است در جامعه مورد بحث، بیشتر زنان دارای گرایش به جنس مخالف بوده و هنوز به زندگی سنتی و افکار پیشین اعتقاد دارند و با وجود استقلال و تمول مالی، تمایل به جلب توجه مردان دارند.

کلید واژه‌ها: علی بدر، *شتاءالعائلة*، نقد فمینیستی، مرد سالاری.

فهرست مطالب

مقدمه ۱

فصل اول ۱

چارچوب و کلیات پژوهش ۱

۱-۱- مسئله‌ی پژوهش ۴

۱-۲- ضرورت و اهمیت پژوهش ۵

۱-۳- اهداف پژوهش ۵

۱-۴- قلمرو پژوهش ۶

۱-۵- سؤال‌های پژوهش ۶

۱-۶- فرضیه‌های پژوهش ۶

۱-۷- پیشینه‌ی پژوهش ۶

۱-۸- جنبه‌ی نوآوری پژوهش ۸

۱-۹- روش انجام پژوهش ۸

فصل دوم ۴

مبانی نظری فمینیسم ۴

۲-۱- تعریف فمینیسم و اهداف آن ۱۳

۲-۲- تاریخچه‌ی جنبش زنان ۱۵

۲-۲-۱- موج اول ۱۶

۲-۲-۲- موج دوم ۱۷

۲-۲-۳- موج سوم ۱۸

۲-۳- انواع فمینیست‌ها ۱۸

۲-۳-۱- فمینیست‌های رادیکال ۱۹

۲-۳-۲- فمینیست‌های لیبرال ۲۰

۲-۳-۳- فمینیست‌های مارکسیست ۲۱

۲-۳-۴- فمینیست‌های سوسیالیست ۲۲

۲-۳-۵- فمینیست‌های فرهنگی ۲۲

۲-۳-۶- فمینیست‌های پست‌مدرن ۲۳

۲-۴- تاریخچه‌ی جنبش زنان عرب ۲۴

۲-۵- نقد ادبی با رویکرد فمینیستی ۲۸

۲-۶- زندگی‌نامه‌ی علی بدر ۳۴

۲-۷- معرفی برخی از معروف‌ترین آثار علی بدر ۳۶

فصل سوم ۱۳

مروری بر رمان و شخصیت‌های شتاء العائلة ۱۳

۳-۱- خلاصه‌ی داستان ۵۳

۳-۲- معرفی شخصیت‌ها ۶۰

۳-۲-۱- شخصیت مرد در رمان شتاء العائلة ۶۲

۳-۲-۱-۱- پدر بزرگ ۶۲

۳-۲-۱-۲- مرد غریبه ۶۳

۳-۲-۱-۳- خدمتکاران ۶۵

۳-۲-۱-۴- همسر راوی ۶۸

۳-۲-۱-۵- برادر عمه ۶۸

۳-۲-۲- شخصیت زن در رمان شتاء العائلة ۶۸

۳-۲-۲-۱- راوی زن ۶۸

۳-۲-۲-۲- مادر ۷۱

۳-۲-۲-۳- عمه ۷۱

۲-۲-۴- برادرزاده ۷۸

۲-۲-۵- نازک همسر مرد غریبه ۸۰

فصل چهارم ۵۶

مؤلفه‌های فمینیستی موجود در رمان ۵۶

۴-۱- مؤلفه‌های فمینیستی موجود در رمان ۸۹

۴-۱-۱- مؤلفه‌های ضد زن ۸۹

۴-۱-۱-۱- مردسالاری ۸۹

۴-۱-۱-۲- خشونت ۹۱

۴-۱-۱-۳- خانه‌نشینی دختران ۹۲

۴-۱-۱-۴- بی هویتی زنان ۹۴

۴-۱-۱-۵- تمایل زنان برای جلب توجه مردان ۹۸

۴-۱-۱-۶- حقوق مردان ۱۰۰

۴-۱-۱-۷- جذابیت مرد ۱۰۲

۴-۱-۱-۸- شرم زنانه ۱۰۵

۴-۱-۱-۹- تمایل زنان به خودآرایی ۱۰۶

۴-۱-۱-۱۰- ازدواج تنها گزینه‌ی زنان ۱۰۶

۴-۱-۱-۱۱- ضعیف بودن زن ۱۰۸

۴-۱-۲- مؤلفه‌های دفاع از زن ۱۰۸

۴-۱-۲-۱- قدرت زنانه ۱۰۸

۴-۱-۲-۲- چند مرد در خدمت یک زن ۱۰۹

۴-۱-۲-۳- آزادی زنان در ازدواج ۱۱۰

۴-۱-۲-۴- تحصیل دختران ۱۱۱

۴-۱-۲-۵- استقلال زنان ۱۱۲

۴-۱-۲-۶- کم‌رنگی نقش مردان ۱۱۴

۴-۱-۲-۷- برجسته شدن شخصیت‌های زن ۱۱۵

فصل پنجم ۹۱

نتیجه گیری..... ۹۱

۵-۱- نتیجه گیری..... ۱۱۹

منابع..... ۱۲۰

مقدمه

در دنیای امروزی که زنان تا حدودی از حق و حقوق خود برخوردار شده‌اند مناسبات و رفتارهای گذشته‌ی زنان و مردان ممکن است عجیب و غیر قابل تحمل به نظر بیاید. در گذشته‌ی نه چندان دور زنان بدون این که از حقوقی برخوردار باشند به عنوان جنس دوم در خانه مشغول امور شوهر و بچه‌ها بوده نوع نگاه آن‌ها به زندگی بسیار متفاوت بود و توقعی از روزگار خود نداشتند، اما در دو قرن گذشته از زمانی که در اروپا جنبش‌های آزادی زنان در گرفت و کم کم به کشورهای شرقی نیز تسری پیدا کرد، تا حدود زیادی ذهنیت زنان تغییر کرده است و این نگاه خواه ناخواه به ادبیات نیز راه یافته است. رمان‌های بسیاری درباره‌ی مسائل زنان یا نشان دادن وضعیت آسفبار آن‌ها نوشته شده و یا به طرح وضعیت زندگی زنان مستقل و قدرتمند پرداخته‌اند که از منظر نقد فمینیستی قابل بررسی است. در این پژوهش رمان "شتاءالعائلة" نوشته‌ی علی بدر از این دیدگاه مورد بررسی قرار گرفته است، این رمان دارای شخصیت‌های اندکی است که مهم‌ترین شخصیت‌های آن که دو زن هستند در انزوا به سر می‌برند و به دلیل زندگی اشرافی گذشته و تمکن مالی فعلی، در حصار خانه‌ی خود محبوس شده‌اند و بدون نیاز به مردان زندگی خود را می‌گذرانند و تنها مردانی که می‌بینند مستخدم‌های شبانه روزی و وفادار آن‌ها هستند. اما همین دو زن استقلال فکری ندارند و با دیدن مردی جذاب، ذهنیت زنانه و احساسی‌شان بروز نموده، آن‌ها را به سمت جلب توجه مرد می‌کشاند، در حالی که همسر این مرد توجه خاصی به او نداشته و زندگی خودش را دارد. در ظاهر و با خوانش اولیه به نظر نمی‌آید این رمان ارتباطی با فمینیسم داشته باشد، اما پس از توجه به شخصیت‌پردازی زنان و مردان داستان، متوجه می‌شویم نویسنده اهداف خاصی را دنبال می‌کند که می‌توان در آن رد پای اعتقاد به فمینیسم و لزوم استقلال زنانه را دید. از این رو در این بررسی، با طرح مبانی نظری فمینیسم و سیری در تاریخچه‌ی آن، جوانب مختلف رمان را بررسی کردیم این پژوهش شامل پنج فصل است که به این ترتیب قرار دارد:

فصل اول: کلیات شامل طرح مسأله، پرسش‌ها و فرضیات، اهداف، پیشینه و روش تحقیق

فصل دوم: مبانی نظری شامل مؤلفه‌های فمینیسم و نقد فمینیستی و زندگی نامه علی بدر

فصل سوم: خلاصه رمان شتاءالعائلة

فصل چهارم: مؤلفه‌های فمینیستی موجود در رمان

فصل پنجم: نتیجه گیری

این تحقیق به روش توصیفی-تحلیلی انجام شده و برای انجام کار ضمن مراجعه به کتابخانه‌های عمومی و مطالعه‌ی کتاب‌های مربوط به موضوع و نیز مقالات موجود در سایت‌های معتبر چون نورمگز، مگیران، ایرانداک، پرتال جامع علوم انسانی و... استفاده شده است.

فصل اول

چارچوب و کلیات پژوهش

۱-۱- مسئله‌ی پژوهش

نقد فمینیستی از اواخر دهه‌ی شصت میلادی رایج شد و نیوتون آن را برجسته‌ترین اتفاق در مطالعات ادبی بعد جنگ جهانی دانسته است. از نظریه‌پردازان این مکتب سیسکو (۱)، کریستوا (۲)، شوالتر (۳) و چند تن دیگر معروف‌اند، اما پیشاهنگ این جریان را ویرجینیا وولف داستان نویس معروف انگلیسی می‌دانند. شوالتر در کتاب خود موسوم به ادبیات خودشان به بررسی رمان‌هایی که زنان انگلیسی نوشته‌اند و سنن زنانه در ادبیات انگلیسی می‌پردازد و در خلال بحث‌های خود اشاره‌هایی به سیستم آموزشی برای زنان دارد. یکی از مباحث مهم فمینیست‌ها بررسی تصویر زن در ادبیات مردسالارانه است (شمیسا، ۱۳۸۸: ۳۸۷-۳۹۴).

نقد فمینیستی نقدی مؤلف‌گراست و به دنبال صدای مؤلف در حول و حوش مسائل زنان است و عمدتاً به دنبال سه مسئله است یک بازیافتن سیمای زن و در کانون قرار دادن قهرمانان زن و دیگر توجه به این که اگر نویسنده زن باشد متن چه کیفیتی دارد و سوم این که اگر خواننده زن باشد آیا در معنی متن تفاوتی ایجاد می‌شود (همان، ۳۸۵-۳۹۴).

ادوارد سعید (۴) در تعریف اصطلاح نقد فمینیستی دو نوع ادبیات را از هم جدا می‌کند؛ اول ادبیات نوشته شده توسط یک زن که نوشتار زنان یا ادبیات زنانه نامیده می‌شود، و دوم ادبیاتی که یا توسط مردان نوشته می‌شود و بیانگر یک اعتقاد خاص بوده و از باورهای آن‌ها نشأت می‌گیرد، یا این که نویسنده‌ی آن زنی است که معتقد است که زنان ویژگی‌ها و دیدگاه‌های خاصی دارند که ادوارد سعید آن را ادبیات زنانه موازی می‌نامد (حفناوی، ۲۰۰۹: ۱۵۳).

حسین منصره نیز در تعریف این رویکرد گفته است که یک گفتمان یا یک رویکرد انتقادی است که توسط زنان یا مردان اجرا می‌شود بدون این که از این جنبه بین آن‌ها تمایز قائل شود (المنصره، ۲۰۰۸: ۱۱۴).

مفهوم نقد فمینیستی یعنی ادبیات نوشته شده توسط زنان و یا ادبیاتی که مردان در مورد زنان می‌نویسند تا زنان بتوانند آن را دریافت کنند، هر نقدی که بیانگر دیدگاه زن نسبت به خود و یا دیدگاه او در مورد مرد و رابطه‌ی او با وی باشد و یا به بیان تجارب روزمره و جسمانی زن و خواسته‌های درونی وی بپردازد، از نوع نقد فمینیستی به شمار می‌آید (حفناوی، ۲۰۰۹: ۳۱).

نقد فمینیستی تلاش می‌کند تا از ستم رفته بر زنان در طول تاریخ انتقاد و در جامعه‌ی حاضر با آن مبارزه کند. این پدیده درحقیقت نتیجه‌ی کارکرد فمینیسم در ادبیات است. نقد فمینیستی به نقد مسائل زنان در معنای گسترده‌ی آن در متون ادبی و به نقش زنان در فرهنگ، جامعه و چرایی تزییع حقوق زنان توجه می‌کند (حسینی، ۱۳۸۸: ۸۸).

تحول وضعیت فرهنگی زنان در کشورهای عربی به ویژه از عصر نهضت یعنی بعد از جنگ جهانی اول مورد توجه اندیشمندان و فعالان فرهنگی قرار گرفت، از این پس بسیاری از شاعران و نویسندگان در آثار خود به بررسی و نقد مسائل زنان پرداختند. مسائل مرتبط با زنان و محوریت آن‌ها در آثار ادبی یکی از موضوعات مورد توجه رمان نویسان معاصر عرب است.

مسئله‌ی پژوهش این است که به زمینه‌های برجسته‌ی فکری رمان "شطاء العائلة" اثر علی بدر با توجه به رویکرد نقد فمینیستی مورد واکاوی قرار گیرد در واقع این پژوهش بنا دارد رمان مذکور را بر مبنای گرایش اول نقد فمینیستی یعنی بررسی تصویر و نقش زن در آثار ادبی مورد تحلیل قرار دهد و پرسش اصلی این است که زنان این رمان چه ویژگی‌های دارند و کدام یک از مؤلفه‌های فمینیسم در این رمان قابل نقد و بررسی است؟

۲-۱- ضرورت و اهمیت پژوهش

رمان‌ها در حوزه‌ی ادبیات از اهمیت بسزایی برخوردار هستند؛ زیرا وقایع جامعه را به تصویر می‌کشند. رمان‌های علی بدر نیز دارای صبغه‌ی اجتماعی است و مردم و شرایط آن‌ها را به گونه‌ای به تصویر می‌کشد که می‌توان آن‌ها را از جنبه‌ی فمینیستی مورد بررسی و تحلیل قرار داد. این رمان در هیچ پژوهشی مورد بررسی قرار نگرفته است، نقد فمینیستی رمان شطاء العائلة از این جهت اهمیت دارد که نقش زنان را نشان می‌دهد و پرده از لایه‌های درونی رمان برمی‌دارد.

۳-۱- اهداف پژوهش

اهداف این پژوهش از قرار ذیل است:

۱- بررسی نگاه نویسنده به جایگاه زنان

۲- بررسی مؤلفه‌های فمینیستی رمان

به عبارت دیگر هدف این پژوهش تبیین نگاه نویسنده نسبت به جایگاه و مسائل زنان بر اساس نقد فمینیستی است، به این معنی که بدانیم نویسنده به عنوان یک مرد ویژگی‌های زنان در جامعه مرد سالار را چگونه بیان کرده است.

۴-۱- قلمرو پژوهش

الف) قلمرو زمانی: معاصر (دهه‌ی ۷۰ و ۶۰ پس از وقوع انقلاب عراق)
ب) قلمرو موضوعی: تحقیق بر اساس نقد فمینیستی و مؤلفه‌های آن انجام می‌شود که مبانی آن در فصل دوم تبیین می‌گردد.

۵-۱- سؤال‌های پژوهش

۱. کدام یک از مؤلفه‌های فمینیستی در این رمان برجسته شده است؟
۲. زنان در این رمان چه ویژگی‌هایی دارند؟

۶-۱- فرضیه‌های پژوهش

۱. نگاه سنتی و نیاز به جلب توجه مردان در این رمان برجسته است.
۲. نویسنده در این رمان بیش‌تر بر توصیف تجربه‌های عاطفی و روان‌شناختی زنان مثل حسادت، عشق، اندوه، حسرت متمرکز است تا تجربه‌های اجتماعی.

۷-۱- پیشینه‌ی پژوهش

پژوهش‌هایی که تاکنون درباره‌ی موضوع مورد نظر صورت گرفته، به شرح ذیل می‌باشد

الف) پایان‌نامه‌ها:

۱. پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد با عنوان «لعبة المواقع فی شخصیات علی بدر الروائية» جعفر محمد صبار و علی سحان، در سال (۲۰۱۴) چاپ شده است. این پژوهش به بررسی تأثیر جامعه بر شخصیت‌های داستانی رمان‌های علی بدر پرداخته است. رمان *شتاء العائلة* در این پژوهش بررسی نشده است.

۲. پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد با عنوان «المكان في روايات علي بدر» حمود ناصر و حسون علیعل، دانشگاه فیلادلفیا آمریکا در سال (۲۰۱۶) چاپ شده است. وجه تمایز این پژوهش با تحقیق ما در این است که پژوهشگران در این جا بر روی عنصر مکان در رمان‌های علی بدر متمرکز شده در حالی که پژوهش حاضر بر نقد فمینیستی رمان *شتاء العائلة* متمرکز است. در این رساله نیز رمان *شتاء العائلة* بررسی نشده است.

۳. پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد با عنوان «تقنيات الزمن الروائي في رواية حارس التبغ لعلی بدر» انوار قاسم منسی و یاسمین هاشم جراح در سال (۲۰۱۷) چاپ شده است. در این رساله عنصر زمان در رمان *حارس التبغ* مورد بررسی قرار گرفته است.

ب) مقاله‌ها:

۱. «رواية نجيب محفوظ بداية و نهاية في ضوء النقد النسوي» نوشته‌ی خدیجه قلی‌زاده، سال (۱۳۹۱) در این مقاله به شخصیت‌های زنان در پرتو نقد فمینیستی می‌پردازد، که به زنان در تاریخ هیچ دیدگاه انسان‌گرایانه‌ای نبوده و از بی‌عدالتی جامعه رنج می‌برند.

۲. «تحلیل رمان زینب بر اساس نقد فمینیستی» نوشته‌ی حسین ابویسانی و فاطمه کاری، سال (۱۳۹۱) این مقاله به بررسی و تحلیل رمان زینب و نشان دادن جلوه‌های فمینیستی در آن می‌پردازد.

۳. «نقد فمینیستی داستان کوتاه مردی در کوچه از کتاب چشمانت سرنوشت من اند از غادة السمان» نوشته‌ی اویس محمدی و زینب صادقی، سال (۱۳۹۲) این مقاله از سه زاویه مورد بررسی قرار گرفته است، در ابتدا به تأثیرپذیری نویسنده از نظریه‌ی فمینیسم «سیمون دوبوار» اشاره شده است و این‌که چگونه غادة السمان از این نظریه تأثیر پذیرفته است. قسمت دوم مقاله در پی ارائه‌ی نقدی فمینیستی ساختارشکنانه از داستان برآمده است و به دنبال تلاش السمان برای وارونه جلوه دادن اصول جوامع مردسالار است و در پایان نیز زبان داستان *غادة السمان* و عنصر زبان «تخیل وسیع» مورد بررسی قرار گرفته است.

۴. «کاوشی بر رمان *بداية و نهاية نجيب محفوظ* بر اساس نقد فمینیستی» نوشته‌ی نعیم عموری و رقیه منصوری مقدم، سال (۱۳۹۴) در این مقاله پژوهشگران با استفاده از نقد فمینیستی و در چهارچوب عناصر فمینیستی، نگاه نجیب محفوظ به زن را در رمان *بداية و نهاية*، که یکی از رمان‌های مرحله‌ی واقع‌گرایانه‌اش است بررسی می‌کند.

۵. «الرسولة بشعرها الطويل حتى الينابيع از انسى الحاج و آيدا در آينه از احمد شاملو از دیدگاه نقد فمینیستی» نوشته علی ضیاءالدینی و عباس عرب، سال (۱۳۹۵) این دو شعر از دریچه‌ی نقد فمینیستی و در حوزه‌ی مطالعات ادبیات تطبیقی مکتب فرانسه مقایسه شده‌اند. و نتایج حاصله دارای کلیتی مشابه هستند و هر دو شاعر تحت تأثیر اندیشه‌های اجتماعی در غرب بوده‌اند.

۶. «چند صدایی و منطق گفتگو مداری بینامتنی در رمان ملوک الرمال اثر علی بدر» نوشته‌ی علی افضلی و نسترن گندمی، دانشگاه دزفول، سال (۱۳۹۶) در این مقاله منطق چند صدایی در رمان ملوک الرمال بررسی شده است.

۷. «بازتاب فرودستی و خشونت علیه زنان در رمان الکافرة علی بدر» نوشته‌ی زینب جعفرنژاد، دانشگاه حکیم سبزواری، سال (۱۳۹۷) این مقاله به بررسی مظاهر خشونت علیه زنان در یکی از رمان‌های علی بدر یعنی الکافرة پرداخته است.

۸. «دراسة وتحليل عناصر البنية الهيكلية (الموضوع، الحبكة، الرواية) لرواية أساتذة الوهم علي بدر» نوشته‌ی فریبا سبکروح، مجله‌ی آداب کوفه، پاییز (۱۴۴۰) در مقاله‌ی مذکور رمان أساتذة الوهم علی بدر از جهت عناصری مانند موضوع، پیرنگ و زاویه‌ی دید مورد بررسی قرار گرفته است.

۸-۱- جنبه‌ی نوآوری پژوهش

در این پژوهش رمان شتاءالعائلة علی بدر بر اساس نقد فمینیستی مورد بررسی قرار گرفته است و با توجه به پیشینه‌ی کار هیچ پژوهش ادبی بر اساس این رویکرد بر روی رمان شتاءالعائلة انجام نشده است.

۹-۱- روش انجام پژوهش

روش تحقیق توصیفی-تحلیلی است که با تکیه بر پژوهش کتابخانه‌ای انجام می‌گیرد. کار فیش برداری با مطالعه‌ی کتاب‌هایی در زمینه‌ی زنان و فمینیسم شروع می‌شود، پس از جستجوی منابع مربوطه و بررسی‌های لازم، مطالعه‌ی رمان شتاءالعائلة صورت می‌گیرد و سپس مطالب موجود در این رمان بررسی می‌شود و پس از تحلیل و بررسی محتوای رمان بر اساس مؤلفه‌های نقد فمینیستی در نهایت نتایج حاصله جمع بندی و تحلیل می‌شود.

پی‌نوشت

- (۱) هلن سیسکو Helen cixous زاده‌ی (۱۹۳۷م) منتقد ادبی، فیلسوف، فمینیست فرانسوی است، کتاب معروف او «خنده مدوسا» نام دارد (ر.ک. سیسکو، ۱۴۰۰: ۷).
- (۲) کریستوا Kristeva زاده‌ی (۱۹۴۱م) در بلغارستان، فیلسوف، منتقد ادبی و فمینیست فرانسوی است، جدیدترین آثارش یک سه‌گانه در مورد زندگی و آثار هانا آرنست، ملانی کلاین و کولت است (ر.ک. ترجمه‌ی مقاله‌ی کریستوا و فمینیسم).
- (۳) شوالتر Elaine Showalter زاده‌ی (۱۹۴۱م) منتقد ادبی، فمینیست و نویسنده‌ی آمریکایی در زمینه‌ی مسائل فرهنگی و اجتماعی است، او منتقد تلویزیونی و مفسر رادیو و تلویزیون بی‌بی‌سی بود و برنده‌ی جایزه «Truman Capote» نقد ادبی است (ر.ک. مقاله‌ی بررسی ادبیات فمینیستی؛ نقد ادبی و نگارش زنانه از منظر الین شوالتر نوشته‌ی فاطمه همدانیان).
- (۴) إدوارد سعید (۱۹۳۵-۲۰۰۳م) منتقد فرهنگی و سیاسی، فلسطینی-آمریکایی است، او کتاب مشهور «شرق شناسی» را در سال ۱۹۷۸م به چاپ رسانید (ر.ک. عضدانلو، ۱۳۸۳: ۱۰).

فصل دوم

مبانی نظری فمینیسم

۲-۱- تعریف فمینیسم و اهداف آن

اروپا دگرگونی‌های مهمی را پس از عبور از دوران وسطی که همه چیز تحت تأثیر کلیسا و مذهب بود تجربه کرد و در اثر این تغییرات نهضت‌های مهمی ایجاد شد، در این میان زنان نیز بی نصیب نمانده جریان‌اتی تحت عنوان حقوق زنان به راه افتاد. فمینیسم در فرهنگ واژگان زبان فرانسوی *femme* به معنای موجود انسانی با جنسیت مؤنث و از ریشه‌ی کلمه‌ی لاتین *femina* است، *female* با ریشه‌ی لاتینی *femella* به معنای خصوصیات زنانه است، واژه‌ی «فمینیسم» *feminism* نیز از سال ۱۸۳۷م به منظور بیان «زنانه» به زبان فرانسه افزوده شد. در زبان عربی فمینیسم را به «نسویه» و در زبان فارسی به «زن گرایی» «زن باوری» یا «زنانه نگری» معنا کرده‌اند (عقداei، ۱۳۹۶: ۳۰). فرهنگ لغت انگلیسی واژه‌ی فمینیسم را به صورت «خصوصیات جنس مؤنث» معنی می‌کند (لطیفی و دیگران، ۱۳۹۷: ۲۸).

کلمه‌ی فمینیست در سال ۱۸۹۵م در مجله‌ی آتنیوم در نقد کتابی برای نخستین بار مطرح شد، و آن هم به معنای زنی که برای کسب استقلال خود استعداد جنگیدن را دارد. سال ۱۸۹۵م زمان اوج مبارزات زنان اروپایی و آمریکایی برای کسب استقلال است و جسارت زنان فعال در این مبارزه که از تحصن و انداختن خود زیر چرخ کالسکه‌ی سیاست‌مداران و زندانی شدن واهمه‌ای نداشتند عامه‌ی مردم را به وحشت انداخته بود در نتیجه، کلمه‌ی فمینیست از بدو ورود به دایره‌ی لغات، حرکتی افراطی، سنت ستیز و دردسرافزین را تداعی می‌کرد و در نتیجه زنان که با این حرکت و با این کلمه شناخته می‌شدند، بلافاصله در اقلیتی محکوم قرار می‌گرفتند (وولف، ۱۳۹۲: ۱۴).

مکتب فمینیسم پس از رنسانس با شعار دفاع از حقوق زنان ایجاد شد. فمینیسم به برابری زن و مرد در زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و مبارزه در راه وصول به این برابری معتقد است، هم‌چنین ایدئولوژی‌ای است که هدف اساسی آن، از بین بردن تبعیض، تحقیر، توهین و ستم بر زنان و برانداختن سلطه‌ی مردان از جامعه است (عقداei، ۱۳۹۶: ۲۹).

فمینیسم تلاش و پیکاری است در راه برابری زن و مرد و رفع تبعیض از زنان، در واقع پیکار فمینیستی از سویی با فلسفه، حقوق، فرهنگ، آداب، خلیقیات، رسوم، ذهنیت‌های فردی و جمعی و از سوی دیگر با سیاست، اقتصاد و ... سروکار دارد. هرچند این تلاش در هر گام خود با دشواری‌های گوناگون و پایداری‌های گاه شدید برخی سنت‌ها و عادات رویارو می‌شود اما کار در همه زمینه‌ها

هماهنگ پیش نمی‌رود و چنین می‌نماید که پس از پیکار برای برابری حقوقی، دشوارترین کارها همانا دگرگون سازی ذهنیت‌ها و سنت‌های دیر پای و فسرده است (میشل ریو، ۱۳۷۲: ۱۰).

مکتب فمینیسم بیش از آن که نظریه‌ای نظام‌مند باشد نوعی موضع‌گیری سیاسی است که اساس آن بر زندگانی سیاسی و هدف آن تغییر جهان است. تفکر فمینیستی، همانند تفکر مارکسیستی یا هر جنبش دیگری که هدفش تحول سیاسی است با عمل آمیخته است. برخلاف ایدئولوژی مارکسیسم که آغازگران یک فرد است فمینیست ذاتاً کثرت گراست. فمینیسم به عقیده‌ی برخی برآیند تجربه‌های تک تک زنانی است که در سلطه‌ی مردان مقاومت کرده یا کوشیده‌اند چنین کنند (منسبریج و دیگران، ۱۳۸۷: ۱۲۰). در قرن هفدهم، شاعرانی مانند افرابن و ان‌استریت (۱) پیشگام ادبیات حرفه‌ای بودند، بعد انقلاب فرانسه، ماری ولستونکرافت (۲) معتقد بود که آرمان‌های انقلاب و جریان روشن فکری باید شامل زنان هم بشود، به ویژه امکان آموزش برای زنان. در قرن نوزدهم زنان زیادی در ادبیات اروپا و آمریکا شکوفا شدند، از مادام دو استایل (۳)، خواهران برونته (۴)، جین استین (۵)، جرج الیوت (۶) و الیزابت برت برونینگ (۷) گرفته تا مارگرت فولر (۸) و امیلی دیکنسون (۹). نویسندگان زن دوره‌ی مدرنیسم عبارت بودند از: اچ.دی (۱۰)، گرتروود استاین (۱۱)، کاترین منسفیلد (۱۲)، ویرجینیا وولف (۱۳). در طول تاریخ، زنان نه تنها از نعمت آموزش و استقلال اقتصادی محروم بودند؛ بلکه می‌بایست در برابر ایدئولوژی مردانه‌ای که سکوت و اطاعت را نشانه‌های زن ایده‌آل می‌دانست و هم‌چنین ادبیات مردانه حاکم که تلاش‌های ادبی آنان را تحقیر می‌کرد، مبارزه کنند. در حقیقت، تصویر زن در ادبیات مردانه به عنوان فرشته، الهه، روسپی، همسر، مطیع و مادر عامل اصلی جاودانه شدن این ایدئولوژی جنسی بوده است (ریفی، ۱۳۹۶: ۶۷).

فمینیست‌ها در حوزه‌ی تحلیل گفتاری متن و کلام نیز تأکید دارند که باید از این موضوع که در رابطه‌ی کلامی زنان و مردان فقط «سوء تفاهم» وجود دارد و مردان زنان را بد درک می‌کنند نه آن‌که بر آن‌ها سلطه دارند اجتناب شود. تفاوت‌هایی نظام یافته در سبک کلامی زنان و مردان اغلب باعث می‌شود زنان در موضعی فرودست قرار گیرند. در واقع، مردان در روابط کلامی راهبرد معطوف به قدرت را دنبال می‌کنند و به دنبال سلطه‌ی کلامی هستند و در مقابل، زنان راهبرد معطوف به هم بستگی دارند و می‌خواهند با طرف مقابل به تفاهم برسند و نه تعارض. هنگامی که دو طرف وارد یک مبادله‌ی زبانی می‌شوند طبعاً راهبرد مردان به حاشیه کشاندن زنان را به دنبال دارد زیرا مردان مدام می‌کوشند صحبت زنان را قطع کنند یا در مسیر بحث را تغییر دهند و زنان هم چون راهبرد دیگری

دارند و تجربه بدست گرفتن «سکان مکالمه» را ندارند زمینه را از دست می‌دهند؛ پس تعاملات زبانی هم زمینه‌ای است که پیوسته فرودستی زنان را بازتولید می‌کند (مشیرزاده، ۱۳۸۲: ۴۸۰).

۲-۲- تاریخچه‌ی جنبش زنان

جرقه‌های اولیه جنبش فمینیسم از رنسانس زده شد و به طور جدی در دهه‌ی ۱۸۹۰م مطرح شد. البته از جنبش ضد برده‌داری زنان در سال ۱۸۲۹م در آمریکا، زنان آزاد متوجه مشابهت رابطه‌ی ارباب و برده با زن و شوهر شدند. این مسأله جرقه‌ای را در ذهن زنان فعال آن زمان ایجاد کرد تا نطفه‌ی جنبش فمینیسم شکل گیرد. آنان با ایجاد تشکل، فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی خود را آغاز کردند (عقدائی، ۱۳۹۶: ۱۲).

در اواخر قرن نوزدهم فمینیسم به جنبش بین‌المللی تبدیل شد. اولین مجمع بین‌المللی زنان در سال ۱۸۸۸م با شرکت ۶۶ زن آمریکایی و هشت زن اروپایی در واشنگتن برگزار گردید. در سال بعد دومین گردهمایی بین‌المللی پنج هزار زن را در خود جای داد و تشکیل کنفرانس‌های بین‌المللی می‌توانست هم به تقویت انگیزه‌ها و رشد هویت فمینیستی کمک کند و هم زمینه ساز وحدت رویه در عملکردها و شعارها باشد (روتلیج، ۱۳۸۲: ۳۲).

پس از کسب این حقوق در قرن بیستم جنبش زنان، اهداف خود را بیش‌تر در جهت نیل به تساوی اجتماعی و سیاسی از جمله حق، شغل و کارمتمرکز نمود و به تعبیری فمینیسم جنبشی علیه جامعه‌ی مرد سالار بود اما آنچه مسلم است این‌که زنان در کشورهای غربی به مرور زمان و در طول این سال‌ها حق مالکیت و حقوق دیگر اجتماعی مانند حقوقی در باب چگونگی شکل‌گیری نهضت زنان و فمینیسم نظرات دیگری مطرح است که در میان این نظرات به علل اقتصادی بروز نهضت زنان و نیازمندی اقتصاد تازه صنعتی شده غرب به نیروی کار ارزان اشاره می‌شود (لطیفی و دیگران، ۱۳۹۷: ۲۲).

در سال ۱۹۷۵م مجمع عمومی از کمیسیون مقام زن خواست تا پیش‌نویس «کنوانسیون رفع کلیه‌ی اشکال تبعیض از زنان» را که از سال ۱۹۷۰م در برنامه‌ی کار کمیسیون قرار داشت، تکمیل و ارائه کند. همین سال، به عنوان سال بین‌المللی زن در ۸ مارس روز بین‌المللی زن و سال‌های ۷۶-۸۵ به عنوان دهه‌ی ملل متحد برای زنان تعیین شد و یک برنامه‌ی کاری با عنوان "کنوانسیون حذف تبعیض علیه زنان با روش‌های مؤثر برای اجرای آن" به تصویب رسید (روتلیج، ۱۳۸۲: ۲).

فمینیسم در آغاز جنبش‌هایی اجتماعی برای بهبود وضعیت زندگی اجتماعی زنان بود و سپس منجر به تولد مکتب فکری و نظریه‌ی فمینیسم شد. بر این اساس به طور معمول فمینیسم را در قالب سه موج طبقه‌بندی می‌کنند.

۲-۲-۱- موج اول

شروع موج اول فمینیسم را که به "جنبش حق رای" معروف شد، از سال ۱۷۹۲م دانسته‌اند. در انگلستان سال ۱۸۲۵م نخستین بیانیه در دفاع از حقوق زنان با امضای ویلیام تامسون (۱۷) انتشار یافت. در فرانسه اعلامیه‌ی حقوق و وظایف زنان که در آن باز شدن درهای مشاغل عمومی به روی زنان مطالعه شده بود توسط مجله‌ی زنان ۱۸۳۸-۱۸۴۸م منتشر شد. در دهه‌ی چهل جنبش حقوق زنان در ایالات متحده با پیمان آبشار سینگا ۱۸۴۸م آغاز شد و دست‌آوردیه احساسات که با تأکید بر ستم دیدگی تاریخی زنان، آزادی و برابری زنان را در عرصه‌های اقتصادی، آموزشی، اجتماعی و سیاسی طلب می‌کرد، در اعلامیه‌ی استقلال آمریکا انعکاس یافت. این گردهمایی را شروع سازماندهی مستقل زنان بر اساس منافع خاص خودشان می‌دانند. در پی آن الیزابت کدی استانتن (۱۸)، انجمن ملی حق رای زنان را تأسیس کرد. بریتانیا نیز از دهه‌ی ۱۸۴۰م به بعد شاهد پدید آمدن جنبش‌های حق رای زنان بود. به هر صورت گسترش جنبش زنان در نیمه‌ی قرن نوزدهم سبب شده است که بسیاری آغاز موج اول را نیمه قرن نوزدهم بدانند (همان، ۱۶-۱۹).

«فمینیسم موج اول با پیشرفت‌های قانونی و رهایی بخش عمومی، هویت سیاسی جدیدی برای زنان ایجاد کرد. مبارزه برای حق رای و مبارزات بعدی برای کمک هزینه‌های مربوط به زن و فرزند، جلوگیری از بارداری، سقط جنین و حقوق مربوط به تامین اجتماعی، حول چند محور می‌چرخند کار خانگی زنان، موهبت مادری، قوانین حمایت‌گر و وضع حقوقی زنان» (هام، ۱۳۸۲: ۱۶۹). این دوره نویسندگان فراوانی داشته است که از مطرح‌ترین آن‌ها می‌توان به ویرجینیا وولف و سیمون دوبوار اشاره کرد.

زن محوری فمینیستی یکی از توابع "اومانیسم" بود، "اصالت میل فرد" که موجب حاکمیت مطلق امیال افراد می‌شود، بی‌نیازی از مبدا و بی‌اعتمادی به معاد را جایگزین اندیشه و نگرش دینی می‌کند. در چنین تفکری فرد مختار آنچه را از دایره‌ی خواسته‌های نفسانی‌اش خارج باشد نمی‌پذیرد و با آن به معارضة برمی‌خیزد "دین و شریعت" از جمله چالش‌هایی است که در این بینش فراروی "فرد" قرار